

RÓMAI MÁRVÁNYBÁNYÁK A BISZTRAVÖLGYBEN, BUKOVA HUNYADMEGYEI FALU HATÁRÁN.

A római császárok építészeti fényűzése a provinciákba küldött főhivatalnokok által az imperiumban hamar általánossá vált. Augusztus óta a nyilvános ünnepélyek, paloták, emlékművek úgyszólván a kormányzás eszközéül, a hatalom kifejezőiül minősültek; egészen természetszerű vala tehát, hogy Dacia birtokba vétele után az idevaló ásványkincsek, u. m.: só- és érceztelemek kiaknázása mellett, az építészeti és szobrászati anyagok felkutatása és értékesítése a kincstári közegek első gondjai közé tartozott, mint azt már Noricumban, Pannoniában, Mœsiában stb. már elébb munkába vették volt.

És Daciában ez a gondosság annyival érthetőbb, mert a legiók épen a Kr. u. 80—206-ig virágzott építészeti fénykor idején kapcsolak a közet- és ásványgazdagságáról amúgy is híressé vált tartományt a birodalomhoz, mikor a provinciák zsirján felgazdagodott vállalkozók egész raja versenyzett a császári tisztviselők pazarlásaival s a barbár népek közé küldött római világfiak műizlésük fitogtatása által nemcsak fensőbbségüket éreztették, hanem a környezet tetszetőssé, kényelmessé tétele útján enyhületet is kerestek a világváros nélkülözött élveiért.

Ez időszakban császári tulajdont képeztek különösen a *márványbányák* és épen Dacia leigázója: Trajan külön igazgatóságot a «*ratio marmorumot*» szervezett azok számára, mely hivatal azonban minden valószínűség szerint a császári uradalmak kormányzó testületétől függött.¹

A becsesebb márványbányák élén ismét a *procurator marmorum* állott; de a mint épen a slavoniai *Frusca Gora*-nak Sirmium (Mitrovitz) közelében Diocletian alatt folytatott kőbányászatáról a gothai könyvtárból napfényre került becses irodalmi emlék: a «*passio sanctorum quatuor coronatorum*»² cz. legenda megörökíté, a műszaki vezetést gyakorlatilag képesült egyének az u. n. *philosophusok* teljesíték. Így Sirmiumban öt *philosophus* nem kevesebb, mint 622 kőfaragóval (*artifex metallicus*) fejté a «*thasosi követ és porphyrt*», azokból épületdíszleteket, szobrokat és egyéb cultustárgyakat alakítva.

¹ Archæologiai séták. Róma és Pompei. Irta: BOISIER GASTON, fordította MOLNÁR ANTAL. Akadémia könyvkiadóváll. Budapest, 1883. 71—73. ll.

² Passio St. IV. coronatorum. Budinger Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte III. köt. 1870. Benndorf Otto magyarázatával és 1853-ból az általam is használt első kiadás: Abhandlungen der Wiener Akademie Karaján utószavával, dr. Wattenbach V. a felfedező szövegezésével.

Messze vezetne céljaimtól a bennünket különben úgy történeti vonatkozásai, mint technikai adatai miatt első sorban érdeklő passio további részletezése s minthogy a közép-daciai kőbányászatnak tervbe vett monographiája rendén arra úgylis szükségkép ki kell terjeszkednem, említsük fel még e helyen azt is, hogy a Rómával egyenes összeköttetésben állott márványbányák a székvárosnak adóztak leginkább termésükkal. Görögország, Kis-Ázsia, Alexandria kikötőiből, Carthagóból egész hajórajok eszközölték a márványszállítást s a maig hírneves Carrara (= Luna) igen régi idők óta részt vett Róma szállításában.

A hatalmas monolitákat a szállító gályákról Ostiában kisebb dereglyékre átrakva juttaták Róma közvetlen közelébe. Egy szerencsés véletlen 1869/70. években a Tiber régi betelt medrének átmetszése közben a kavics- és görélyréteg alá temetett egykori rakpartot is feltárta s az itt összegyűjtött kockák, tömbök alakjából kiderült, hogy a végleges formát nem a bányákban adták meg, hanem az építészek, művészek tervrajzaihoz képest itt váltak azok decoratív, szobrászati, nagy monumentális architecturái alkatelemekké. E félig kinagyolt tömbökön a márványbányák, sőt az illető császárok, felügyelők, olykor még egyes metszők neveit is megtalálta Luigi Bruzzas atya, ki a sok türelmet és kitartást igényelt kibetűzésre vállalkozva, 1870-ben bocsátá a római archæologiai társulat évkönyveiben fáradságos munkája eredményét napvilágra. Az általa megfejtett bélyegek, monogrammok közt időrendileg legrégebb a «Cæsar» név és a *sasjelvény*; de Trajan, Hadrian, Marcus Aurelius, Verus, Alexander Severus, Gallienus neveit, helyenkint ólomba öntött arczképét szintén megtalálta Bruzzas. Olykor M. D. A. N. betűk fordulnak elé a császári tulajdon M(etallum) D(omini) A(augusti) N(ostri) bélyege gyanánt; máskor a felügyelő (rationalis) tetszeleg nevével, majd bevésve azt, majd csak földes vassal (röthel) mázoltatva fel. A Flaviusok korát az évszám s a bánya neve (ex ra) jellemzi.

Ily módon tehát sikerült megállapítani a bányák egész sorozatát Hispaniától Numídiáig, (hol a M. Aurelius által nyitattott márványbánya a császárság elhanyaglásáig használatban állott); de ezek közt, mint előre elképzelhetjük, Dacia márványbányait nem találjuk meg. Oly távoli provinciából még a rómaiak pompaszeretete sem kísérelte meg az elszállítást; de azért az ifjú provincia urai által fogantatba vett építkezésekhez s szobrászati díszművekhez oly roppant mennyiségű márványanyag használtatott fel, hogy nem is egy, de több ponton terjedelmes bányászat jeleivel találkozhatunk. Anyagának minőségénél fogva mind ezek közül legnagyobb keresletnek örvendett a *bukovai*, mely a főváros közelsége miatt rohamos kihasználás alá vétetett s bár fel Apulum tájáig és le Tibiscumig elhordták termékét, ez ideig mégis alig volt még az irodalomban méltatva.

Azt egyáltalán nem állíthatom, mintha a szóban forgó márványbánya e helyen jőne először említésbe, mert először Neigebauer a Brassóban 1850-ben napvilágot látott Dacien cz. művében (16. lap 3—4. sz. a. és 18. lap) találjuk megnevezve. Valamivel bővebben foglalkozik vele Ackner Mihály, az erdélyi részek szorgalmas archæologusa, ki a lajtántúli műemlékek bizottságához 1856-ban benyújtott jelentésével ide is kiterjeszkedik, * ilyenformán mutatva azt be: «nicht weit von hier (Sarmisegethusa) (fand man) am Berge Marmor

* Jahrbuch der k. k. Centralcommission für Erhaltung der oesterr. Kunst- und Denkmäler. 1856. (Különlenyomat 4. lapja.)

(Dealu Marmura) auf einen längst aufgelassenen Marmorbruch, in welchen angefangene Säulen und andere architektonische und künstlerische Arbeiten der Römer, welche noch unvollendet geblieben, zu sehen sind.»

Ackner iránt aligha táplál valaki az enyémnél nagyobb és őszintébb tiszteletet, mert fáradságos hegyi utazásaim közben bő alkalman nyílik adatainak megbízhatóságáról tájékozódni; de minden reverentiám daczára constatálnom kell, miszerint a különben lelkiismeretes író idézett soraiból kitetszőleg is (nicht weit von hier, t. i. Várhelyről) ez alkalommal szóbeli közlésre támaszkodott s egy sokat ígérő, de a neki tulajdonított jelentéssel épen nem bíró hegynev (Márványhegy) által tévútra engedé magát az autopsia mellőzése következtében vezetetni. A *Várhelyről megkoczkáztatott* ismertetés tehát rajta is megboszulta magát s a valóságban a kérdéses márvány-bánya egészen más helyen keresendő.

Induljunk csak el Várhelytől, a hajdani Sarmisegethusa, vagy Ulpia Trajana helyén **Útvázlat.** emelkedő nyomorúságos oláh falutól a Karán-Sebesre vezető s nagyjában a római út (drumu Trajanuluj) irányát követő országúton s alig 9 kilométer távolságra Zajkány falu «vama» nevű házcsoportjánál (hol régebben az útvám sorompója állott) már kezdetét veszi a Hunyadi János diadalmos csatája által is elhíresített *Vaskapuhágó*. A «szorosként» figuráló hágó tudvalevőleg már magyar neve által is sok tévedés szülőforrásává vált; oláh nyelvű «Márványhegy» (Dealu marmura) neve pedig egy Acknerhez hasonló író is képes vala tévedésbe ejteni. Csodálhatjuk-e azután, hogy az ő nyomdokán elindult s hitelére támaszkodó utódok, mint Vass József «Erdély a rómaiak alatt» cz. művében s a bányászattal szorosabb viszonyba soha se lépett, máskülönben Dacia helyrajza körül sok érdemmel bíró Goos Károly * szintén áldozatai lettek a kritikátlan jóhiszeműségnek s a *Marmurat* szó szerinti jelentéssel híresztelték tovább.

Én is erre a lejtőre valék indulandó; de mielőtt a tévedések sorát tovább fejleszthettem volna, még a hetvenes években kedvet kapva a Várhelyen alkalmazást nyert közetfajok helyszíni felkutatásához, a *Marmura* hegy megtekintésével kezdtem vállalatomat. Az eredményt a mondottak után tán sejti is a t. olvasó s én akkor nem rendelkezve elégséges idővel: évekig kénytelen valék a metropolis középületeinél annyiféleképen alkalmazott márvány lelőhelye iránti bizonytalanságban megmaradni.

Végre 1882. nyarán König Pál collegámmal a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat megbízásából az épen márványreliefjeinek gazdagságával nevezetessé vált *Mithras*-templom felásatását munkába véve, egyik pihenő napunkat az engem folyvást foglalkoztató kérdés tisztázására használtuk fel. Előzetesen ugyanis sikerült megtudnom, hogy Bukova község lakói a *bisztrai mészégetést* épen az általam keresett hely szomszédságában üzik. A Vaskapu nyugati lejtőjén fekvő Bukovára érkeve, tehát első teendőnk vala egy ilyen mészégető után nézni, kinek kalauzolása mellett egy juliusi rekkenő nap indultunk útnak. **Útvázlat.**

A déli Kárpátoknak épen itt szétváló észak-déli szögletéből rohan elé a *Bisztra* nevű szilaj hegyi patak, mely szláv nevének megfelelőleg vigan szökelve lejt innen Karán-Sebes közeléig, hol tudvalevőleg a régi Tibiscum romjai alatt önti a Temesbe kristálytiszta

* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XII. Bd. 1. Heft. 159. lapján.

vizét. A délről megnyíló völgybe hatolva chloritos csillámpallából épült hegyek szűk szorosában a Bisztra balpartján kanyarog befelé az ösvény, miután sikerült két ízben a primitív pallók segélyével szerencsésen túlhelyezni magunkat. A jobbra-balra sötétlő erdők lábánál üde pázsit és balzsamos illatú flora csábítgatja pihenésre a tikkadó vándort; de mi a forrón reánk sütő napsugarak hevével daczolva, szorongó szívvel lestük minden fordulónál a keresett mészsziklák előtünését. Egyszerre mészkemencze bukkan elénk s utána több is következik, a nélkül azonban, hogy a kristályos palák hűtlenek lennének hozzánk. Csak nagy későre villan meg a magasból egy-egy mésztuskó, mintegy előhírnökéül az elkövetkező tömegnek. A mészégetők épen ezeket hurezolják le a völgybe, honnan később könnyű szerrel elfuvarozhatják productumaikat. Másfél órai erős gyalogolás után egy ilyen mészégető területen úgy elkeskenyül a Bisztra medre, hogy egy körülbelül 50 m. magas hegynyakon kikapaszkodva juthatunk tovább. Előbb azonban a Bisztra áthidalására kell adni fejünket, mert csak ennek megtörténtével folytathatjuk utunkat. Alig lépünk ki a magaslatra, a tulsó oldal fehérlő mésztömege ötlük szemünkbe s pár lépéssel odább valódi elragadtatással szemléljük már *azt a símára vésett sziklaoldalt, melyben a laicus szem is mindjárt egy rendszeres bányászat maradványát ismeri fel.*

2. homlok-
rajz.

Kalauzunk sehogyse értette meg, mi indíthatott bennünket egyszerre hangos örömrivalgásokra s inkább panaszlólag kezdé emlegetni, hogy ők ennek az «óriások falának» a mészégetésnél semmi hasznát se vehetik, megbontani, szétrombolni nem képesek. Ezer szerencse, hogy vandali munkájuk, mely Várhely annyi becses történeti emlékét hamvasztá már el: ezt a nagyszerű bányahelyet nem bírta megsemmisíteni!

1. és 2.
homlok-
rajz és 2.
szelvény.

A bányászat egész területét azonban csak a Bisztra mellől tekinthetjük át, hová *Pripor* (meredek) nevű álláspontunkról hamarosan leérkezünk. Ott egyszerre feltáru előtünk a jobb és balparti bányahely s a kiaknázott mésztérjedelme és minősége felől is megbizonyosodhatunk. A *Priportól* befelé 140 méter szélességben nyugatról keletre haladólag egy kristályos mészvonalat telepedett a kristályos palára, követve annak csapását és dülési irányát. A Bisztra derékban szelte, de a balpartra csupán egy rövid futású szirttömeg, a Gropa (gödör) jutott; míg a jobb parton néhány kilométer távolságra Zajkány határáig jut a *mész*, a *Pojana* nevű hegyhátat alkotva. A nagyszemcséjű kristályos mésztérjedelmén tündöklő lapjai a mindenütt kincset kereső népben nemes érczek sejtelmét keltve fel, *Ruda* (ércz) néven is emlegeti a mészvonalatot, mire talán az itt mutatkozó s a tudatlan emberek által könnyen bányáknak minősített kisebbrendű barlangok is okul szolgálhattak. «La Pripor» = a *Meredekhez* névvel ezt a szorost, vagyis a bányászat színhelyét szintén emlegetik, jóllehet e név tulajdonképen véve csak a Bisztra szorosa fölé emelkedő kaptatóra vonatkozik.

Útvázlat.

Én a helyi tájékozódás kedvéért a *Pojana* tetőre is kikapaszkodtam s végig jártam az életveszélyes meredély szélén tátongó kis barlangokat. A szép kilátáson kívül e fáradságos vállalatért egyéb kárpótlást nem nyertem. Onnan azonban jól kivehetjük, hogy alig pár száz méterrel fennebb a Bisztra két patakából: u. m. a balról, vagyis a *Vurvu Pietriből* jövő Bisztraból s a jobbfelőli *Malejából* egyesül. A két patak közé a fenyvesével messze sötétlő *Dealu Nyegru* (Fekete hegy) helyezkedik be, s itt nem mellőzhetem hallgatással, hogy a *góth* nyelvből fenmaradó *Maleja szintén feketét* jelent s Hunyadmegyében *Petrozsény*nél ismét egy patak nevéül szolgál. Vegyük ide még, hogy a fenyő és bükk vegyülése

épen a bányá felett veszi kezdetét s ezzel megadtuk a szükséges physiographiai tájékoztatást.

Visszatérve a völgybe, akármelyik oldalon vizsgáljuk a márványt, sehol egyenlő szövetűnek nem találhatjuk azt. A nagyszemcséjű, vakító fehérségű féleség mintegy magvát képezi a mésztömegnek, míg a szélek felé mindinkább elcsillámosodik és szövete pikelyesbe vagy szállasba megy át. Említve volt, miszerint a csillámpala chlorittal vegyül, minek következtében a szín szürkésbe, kékesbe megy át. Ez a változás a mész structurájában is érvényesül s fájdalom e tartósságra, idomíthatóságra nagy eltérést mutató variációkban a művészi hanyatlás idején a rómaiak oly kevés különbséget tettek, hogy még Mithras-emlékeink egy részénél is az üdeség és művészi csín rovására ezt használták fel. A sírkövek, fogadalmi oltárok, sculpturák némelyikénél észlelhető határozatlanság is az anyag silányságára vihető vissza, holott mások például ez általunk három új syr isten nevével Dévára hozott *Dius patrius* kezdetű nagy tábla frissesége és tisztasága alig sejtetné, hogy másfélezer évnél tovább hevert a templom törmelékei közt.

Structura tekintetében a jobbparti bányahely gyarlóbb anyagot szolgáltatott. A víz színétől 25 méter magas kőomladvánnyal belepelt oldalon jutunk ahhoz a fokterühöz, mely a kibányászás eredményéül áll előttünk. Alig néhány méternyi szélességben haladtak egyenletesen előre a hegy zöme felé, s az említett szöveti változáshoz képest majd lépcsőzetesen, majd falszerűleg történt a lefejtés. A lépcsős rétegsorozat főleg balfelé jól felismerhető finom vésésnyomokat visel. A felső homloklapon párhuzamos barázdákat vájt a véső; a külső hátlayan szabálytalanul keresztveződnek a vésetek. E ponton a lefejtés egészen úgy történhetett, mint a *Felsbergen* Mannheim mellett, hol *Cohausen*¹ a lépcsőzetekben visszamaradt ékeléseket is megtalálta. Ilyenszerűleg bányászták egyébként Erdélyben a söt, söt a rudai u. n. pinczebejáratban is láttam ilyen lépcsős leválasztást, miről már volt szerencsém nyilatkozni is.² A bukovai márványbányánál ezen ékelési hézagok már akár az időjárás viszontagságai következtében, akár a mészégetők keze alatt eltűntek, de különösen a homloklap véseteit több helyen egész határozottsággal kivehetjük. A tömeges bányászat hátterében egy kis barlang mutatkozik, melyről másutt fogok referálni.

Sokkal épebb és tanulságosabb a balparti bányá. Ott a Gropa hegy alatt 20 méter szélességben és 30 méter hosszúságban (mélység) kidolgozott bányahely fogad épen a Bisztra szorosának torkolatánál. A háttért 35—40 m. magasra becsülhető fal képezi. Az oláh népies elnevezés se jelölhette meg másképp, mint «*La parete*» («A fal»). Azt 25 m. magasságig kristályos mész (márvány) képezi s azonfelül likacsos travertino következik fodros, redőzetes alakzataival a mindent saját eszmeköréből elbiráló néptől «*gyapjú*» elnevezést érdemelve ki. A tömör kristályos mész előrehajló ívezetté formált falat képez, úgy hogy az alatt s a talpánál látható kis oduban az idemenekülő pásztorok tűzhelyestül menedéket találnak az időjárás viszontagságai ellen. Millió és millió vésőnyom szövődik e síma falon együvé s ha I. Napoleon tudósait akarnók utánozni, kik a Syene mellett Egyiptomban

¹ Römische Steinbrüche auf dem Felsberg an der Bergstrasse in historischer und technischer Beziehung. Von A. v. COHAUSEN und ERNST WÖRNER. Mit 6 Tafeln Abbildungen. Darmstadt. 1876. IV. tábla 19. ábra.

² A rómaiak bányászata Boiczán és Rudán. Archæologiai Értesítő. IV. köt. 4. füzet. 142—147. l.

1. homlok-
rajz.
2. szel-
vény.

3. szel-
vény.

2. homlok-
rajz.

1. Kereszt-
szelvény.

feltalált hasonló szirtlapon a vésetek számát, hosszát, távolságát stb. szorgalmasan feljegyezték, mi is kinyújthatnók jelentésünket egy terjedelmes számtani felvétellel. Efféle számítások tán érdekesebbé tennék rövid közleményemet; de felfogásom szerint tudományos értékben nem növelnék azt, minélfogva elég legyen csupán annyit kiemelnem, hogy e vésetek *helyenkint ellipticus, hyperboloid lefutással bírnak, közbe-közbe egymáshoz szorúlnak, jelezve mintegy a munkás kéznek a testtől eltávolodó, vagy ahhoz közeledő tevékenységét*. A távolság se egyenlő s a kőzet szöveti szilárdságához képest módosult, de alig pár milliméterre tehető általában.

A márványanyag 1—1.5 méter vastagságú padokban fejlődött ki s csapása irányában keletről nyugatra hatoltak benne előre. A művelet technicája azonos lehetett az egyiptomival s az eldarabolásnál a rétegek, padok düléséhez alkalmazkodtak, a rajzunkon is felismerhető ferde barázdákban hagyva fel ilyenemű műveleteik jeleit. A nagy fal előtt egy ilyen munkatér tárul fel előttünk s ettől balra egy sokkal szélesebb második munkahely

1. és 4. szelvény. látszik. Utóbbihoz közeledve, azt is észrevehetjük, hogy lépcsőszerűleg haladtak eleinte lefelé s miután a külső lapokat símára egyengették, csak akkor fogtak a kockákra, oszlopokra való daraboláshoz. Végre a kockák mögé és alá vert ékekkel eszközölték a felfeszítést.

2. Homlokrajz. A falon azonban mindez ki van egyenlítve; de azért fenn a tuffapadok is magukon hordják a véseteket s egy jó látesővel ép oly tisztán felismerhetjük azokat, mint itt alant. Ott azonban a likacsok és hézagok közein beszivárgó víz hamarabb le fogja azokat simítani. Ez üregek némelyike ily módon folyvást növekedik s a néphit ilyenekben keresi *az óriásoktól itt maradt arany kecskék, emberek, agarak, lovak stb. kincstárát*. Másokban sziklafecskék fészkelnek, melyek jöttünk zajára ijedten rebbennek odujokból tova.

Azóta öt más római bányát volt alkalmam Hunyadmegye különböző részein tanulmányozni; de szépségben, technical rendszerességben egyik se közelíti ezt meg. A művelet sorrendjének megbírálásához használható sculptrák, kockák s más félig vagy teljesen kidolgozott műkészítmények valószínűleg a mészkemenczékben porlottak szét. E tekintetben tehát nem valék oly szerencsés, mint Cohausen a Felsbergen, melynek *syenitanyaga a mészégetők vandalismusát nem* idézhette utólag magára. Cohausen a *Regenbogen, Schiff, Altarstein, Pyramid* nevű szirteknél félig kinagyolt oszlopokat, kockákat rajzolhatott le említett műve * számára. Mint látók, Ackner Bukováról is említ ilyesmiket; de valószínűleg akkoriban is oly kevésbé felelt meg a közhit a valóságnak, mint most s ő, ki személyesen nem fordult meg a Bisztravölgyben, nem is bírálható el a mende-mondák értékét. Első látogatásom alkalmával én is bőven hallottam *mindenféle oszlop, szobor, oltár stb. létezése* felől; de azért egyet se sikerült feltalálnom és mégis 1884 nyarán, midőn öcsém Téglás István népiskolai igazgató, valamint Majland Oszkár tanár társaságában másodszer látogattam el a hely színére, a mesés elbeszéléseket új versiokban kelle végig hallgatnom.

Azonban e század elején, midőn tán a mészégetést a közlekedési utak kitünősége nem fokozta volt annyira s a meddig talán Várhely romjainak felhasználása is nagyobb arányokban folyhatott, csakugyan találtak itt úgy nevezhető műhelymaradványokat. Litsek Béla várhelyi postamester udvarán egy fejetlen női szobor, egy oszloptalp, oszlopfaj állí-

* Römische Steinbrüche auf dem Felsberg stb. II. tábla 8. á. III. t. 10., 11. IV. t. V.

tólag mind innen származnak s eredetileg apósa Torna volt szolgabíró kapta a mészégetőktől, Brázován Brazovay Eleknél látni még pár innen megmentett táblát. * Az egyik igen szép márványlap, gondos betűkkel beirt területe $24\frac{3}{4}$ " sz. $14\frac{1}{2}$ " magas. Szögleteit acanthuslevelek töltik ki:

D M
P· PONT SECUNDINO
V· AN· X·M·III·D·XXIII
P· PONT· BLANDO· V·A·VI·DVII
P· PONT· PONTIAN· FIS
ETVALERIAE
BLANDINAE CONIVGI
VIX· ANN· LXV·

Egy más sírkőtöredék 33" széles, 14" magas:

AVEVIATOR
D· M
ANTONIAE

S ugyanennek egy töredéke:

S E

(Ave viator! Diis Manibus. Antoniae (hic) sita est)

Egy más relief csak a 60-as években jutva innen kézhez. Bachus és Ariadne állnak egymás mellett. Bachus balját a tyrsuson nyugtatja, jobbával egy vázából bort iszik.

Ariadne baljával Bachust öleli át s jobbában szintén tyrsust tart. Kettőjük közt egy párducz nyugszik a lehulló cseppeket felfogva. Két oldalt egy-egy tánczó satyr. Bachus karcusága miatt inkább Apollóra emlékeztet, Ariadne Cereshez hasonlít. Felirat:

AVRELIVS· ANNIANVS DEO· LIBERO
EX SVO DEDIT

(Aurelius Annianus deo libero ex suo dedit.)

Az a kérdés tolul már most előtérbe: miként dolgozhattak a munkások ily meredek oldalon, emeletnyi magasságban? Végérvényesen megfejteti ezt aligha lehet s én hosszú combinatio után arra a feltevésre jutottam, hogy a magasból rendre-rendre és pedig a két szélről haladtak a középig s így mélyítették a falat rétegről-rétegre alá. Idővel mindenesetre még alább sülyesztik a munkatért. Az így levéselt falhoz ezután csak állványokon férhetek, hogy elől kezdjék a magasból a munkát. Talán a szállítás könnyebbsége is befolyt a márványanyag minőségén felül arra, hogy a «Fal» (Parete) nevű bánya nagyobb mérvű kihasználás alá került. Mai napság Carrarából erős bikák vontatják ki a roppant márványtömböket s Cohausen a Felsbergnél egy mérföldnyire *fahengereken képzelő a transportsatiót.*

* Közölte Goos KÁROLY: Archiv d. Verein für siebenb. Landeskunde. Neue Folge, XI. Band. 1. Heft. 1873. 111. lap.

Hogy melyiket alkalmazták itt, ki képes azt most megítélni? Annyi tény, hogy a rómaiak ide nem vezettek műutat, mert Bukován belül annak sehol nyoma sincs. A közlekedés ép oly primitív lehetett, mint mai napság; de hogy éppen a Bisztra szorosához hajtották a nagyobb bányát, annak mindenesetre okozati összefüggése lehetett a vízi úttal. Szerintem tél idején a jégen vihették le legkönnyebben a nagyobb darabokat; de nem lehetetlen a Bisztrának csuszatókkal történt felszerelése se.

A bányászat a magas hegyi tájon alig folyhatott télen által. Erre a körülményre utal a lakások teljes hiánya is. Nyaranta lombosátrokban, rögtönzött viskókban tanyázhattak úgy a márványfejtők (marmorarii), mint a felügyelők (philosophi) és metszők (artifices) s a szigorúbb időjárás beálltával a legközelebbi helységbe, vagy máshová húzódtak meg, amint a rendelkezés történt.

Ép oly kevésbé vagyunk tájékozva a bányászok kiléte felől. A rómaiak lealázónak tartva magukra nézve a bányászatot, belebezett rabokkal (ad metalla), rabszolgákkal és telepésekkel műveltették azokat. Daciába a mai Epirus szomszédságából a pirustákat telepíték s Thracia, Moesia gyakorlott bányászait applicálták. Egyetlen idevonatkozó felirat, síremlék nem segíti elenyésztetni az idevaló bányászok személyiségére, nationalejára boruló homályt. A Brazovay Elek birtokában levő feliratok se helyi vonatkozásúak, hanem megrendelésre készültek. Még csak bányászszerszám se fordult ott ujabban elé s a barázdákból következtethetünk csupán a véső bányászcsákány, kalapács használatára. Ha ilyenek régebben a mészégetők kezébe kerültek is, szépen szeggé változtatta át a falusi kovács, ha ugyan a tudatlan s a régiséget — az arany, ezüst és réz kivételével — nem sokra becsülő nép félre nem dobta őket. E tekintetben reméljük tehát a jövő lehető esélyeiben, miután most sikerült a falusiaknál némi érdeket és figyelmet ébresztetni két ízbeli látogatásom által az ilyen mű artefactumok iránt.

Hátra van az idevaló bányatermékek némi jellemzése. A legkülönbözőbb czélokra használták a bisztrai márványt. Feliratos kövek, síremlékek, fogadalmi oltárok, szobrok mellett hatalmas ajtóküszöbök, párkánydíszek, oszlopok s különösen szép corinthusi oszlopfejek, daciai oroslánok stb. kerültek ki innen. Az előkelőbbek márványpadlója, falbevonata szintén itt készült s mindezt csiszolva, finomabban vagy kevésbé szépen kivésve, faragva találjuk talán nemcsak a metsző jártasságához, hanem a megrendelő vagyoni erejéhez képest is. Némely faragvány méretei óriásoknak mondhatók, s például Várhely tőszomszédságában Nagy Osztro gör. kel. temploma körül a falkerítésben 1.5—2 m. hosszú, 0.65—1.2 m. magas s megfelelő vastagságú márványkockák, síremlékek láthatók. A mai lakosság az odavitel idejét s a származás helyét nem tudva, teljes meggyőződéssel az «óriások» művének tartja e tömböket s a 30-as években báró Nopcsa László, akkori főispán hatósági közbeavatkozással se bírta őket e rögeszméjükben kiábrándítani. Az általunk felásott Mithras templom faragványai közt is van egy 1.19 m. magas, derékban 0.44 m., fejénél 0.55 m., talpánál 0.565 m. vastag dór-oszlop, (lásd Nabarze kezdetű)* melyet két ökör

* Közölve: Erdélyi Múzeum VIII. (1881) 10. sz. 293—297. lap. FINALY HENRIK által, majd TORMA KÁROLY: Archæol. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich, Nro 45, 109. lap. VI. kötet, II. füzet. STUDNITZKA FERENCZ ugyanazon vállalat VII. és VIII. kötetéből adott különlenyomat 49. lapján.

ugyancsak nagy erőlködéssel szállított Dévára. A másik szintén jelentékeny votivara 0.95 m. magas, 0.42 m. széles és ugyanolyan vastag. A fő cultuscsoport is hatalmas tömeget tesz ki.

Hanem mindezeknél terjedelmesebb sírkövet látni Nalácson a gróf Teleky György kertjében, hová 1873 telén 8 ökörrrel szánon alig birták azt elcsusztatni. Hossza 2 m., magassága 1 méter. Pedig a megye határán túl Apulumban is jókora faragványokat látni innen s a bányától valami 100 kilométer távolságban akadtak Hosszutelkén (Dorstadt) Szászsebes és Szeredahely közt 1788-ban egy jókora Mithras reliefre, * melynek magassága 0.89 m., szélessége 1.43 m. s talpvastagsága 0.215 m.

A szoborművek, reliefek, feliratos emlékek kiállítási tökélyében jelentkező különbség, míg egyfelől a készítő ügyességének, művészi képességének eltérő minőségére utal másfelől és különösen az egymás mellett tömegesen azonos jelleggel bíró emlékek s azoknak olykor barbar módon kivitt karczolatai a bánya tartós használatát igazolják. Míg pld. a Diis patriis kezdetű (1.325 m. hosszú, 0.875 m. magas) feliratos tábla gyönyörű betűi a második század virágzása korára utalnak, addig számtalan más, pld. a Mithrastáblák egy jelentékeny része a művészeti hanyatlás időszakát képviselik. Tájékoztatásul legyen szabad e kis mutatónyit felemlítenem a várhelyi romokból kiásott bisztrai márványfaragványokból.

1. Oszlopfő Janza János gör. kath. lelkésznel Várhely. Két sor acanthuslevél diszít. Az egyik sor letörve. Jelenleg sóórlő.

2. Egyszerű dór-oszlop a 85. sz. ház előtt, Várhely.

3. Portale dísz Christian Athanasia udvarán. Magas. 0.8 m., széles. 0.5 m.

4. Oszloptalp Litsek Béla postamester udvarán. Magas. 0.18 m., átm. 0.78 m.

5. Három oszlopfő ugyanott. Magassága 0.45 m. tetején mért átmérője 0.7 m. alsó részén 0.5 m.

6. Küszöb Várhely határán. Hossza 1.57 m., szélessége 0.95 m.

7. Párkánydísz ugyanott, vastagsága 0.39 m., hossza 0.95 m.

8. Ararészlet Christian Athanasia udvarán. Magas. 0.95 m. A talapzat hossza 0.5 m.

9. Oroszlán (a daciai jellegét a bal talpa alá fogott kosfő képviseli). Litsek postamesternél.

10. Jupiter kontár szobra. A fej Lugoson Mihályi V. püspöknél, a törzs Janza J. várhelyi gör. kath. lelkész házába befalazva.

11. Vázából felfutó szőlő a nagyosztroi gör. kel. templom bejáratánál.

12. A nagyosztroi templom kerítésében sírkő. Hossza 1.4 m., magas. 0.75 m., vastags. 0.31 m.

13. Corinthusi oszloprészlet gazdag acanthusdiszítéssel Csulai Albert nagyosztroi birtokos háza előtt. A kihajló acanthuslevelek letöredeztek.

14. Várhelyen, a fogadó kapujában kerékütközőül állított feliratos kő. Egy sor ki van róla törölve.

15. Oszlopfő Tornya Elek udvarán. Várhely. Magassága 0.22 m., átmérője 0.45 m.

16. A syr templom feliratos köve Várhelyről. Magassága 0.875 m., szélessége 1.325 m. Gyönyörű cicero betűkkel. A dévai múzeum tulajdona.

* SEIVERTH közlése folytán C. I. L. III. 968. és STUDNITZKA említett lenyomat. 35. lap, 73. sz.

17. A Mithras templom egyik oszlopa. Az oszlopfaj abacusán egy felemelt farkú bika. Jobbra bikafej, balra holló, hátul ismét holló.

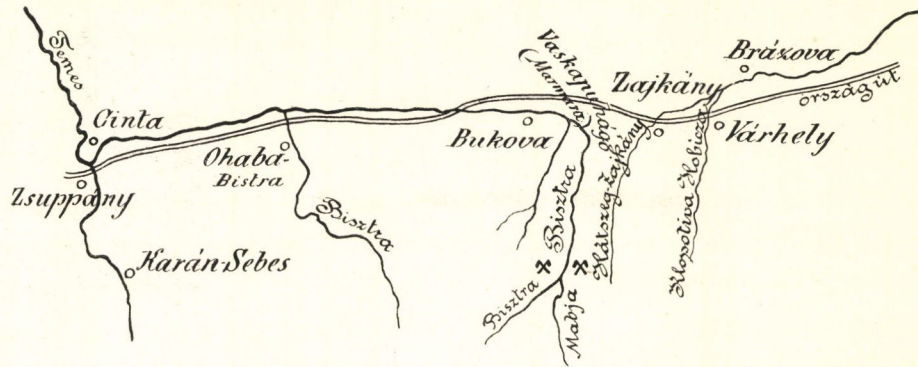
18. A várhelyi Mithras templom nagy cultus-szobra s összes votiv táblái stb. stb.

Meg kell adnunk, hogy a bisztrai márvány feldolgozói közt voltak ügyes és jóízű faragók, kik szobrok, symbolicus domborművek kivésésében nagy jártassággal bírhattak s a kezük alá került anyag physical sajátságait öntudatosan czéljaikra tudták használni; de valódi művészi magaslatra egyikük se emelkedett s a római classicus szobrászat párjai Várhelyről épen azért nem is mutatkoznak. Az idáig birtokunkba került egyetlen teljes női szobor Pogány Ádám ajándékából a dévai múzeumban relative — már csak az ilyesmű alkotások ritkaságánál fogva is — jelentékeny értékkel bír; szobrászati becset azonban alig tulajdoníthatunk e minden eszmei kifejezés nélkül mesteremberi lelkiismeretességgel kivésott szobornak. Olykor meglepő gonddal és izléssel sikerült egy-egy részlet, mint például a Várhelyről Mihályi Victor gör. kath. püspök tulajdonába jutott női kútfigura áttetsző lepelzete; csak hogy egészben egyik se felel meg a szigorúbb műigényeknek, sőt a mint említők is, feles számmal találjuk a durván, kontármódra kinagyolt szoborműveket.

És most búcsút véve az általam annyi előszeretettel tanulmányozott márványbányától, azzal az igérettel zárom soraimat, hogy a mint sok elfoglaltságom és anyagi erőm lehetővé teszi, Közép-Dacia többi kőbányáit is rendre-rendre bemutatom.

DÉVÁN, 1885 február 16.

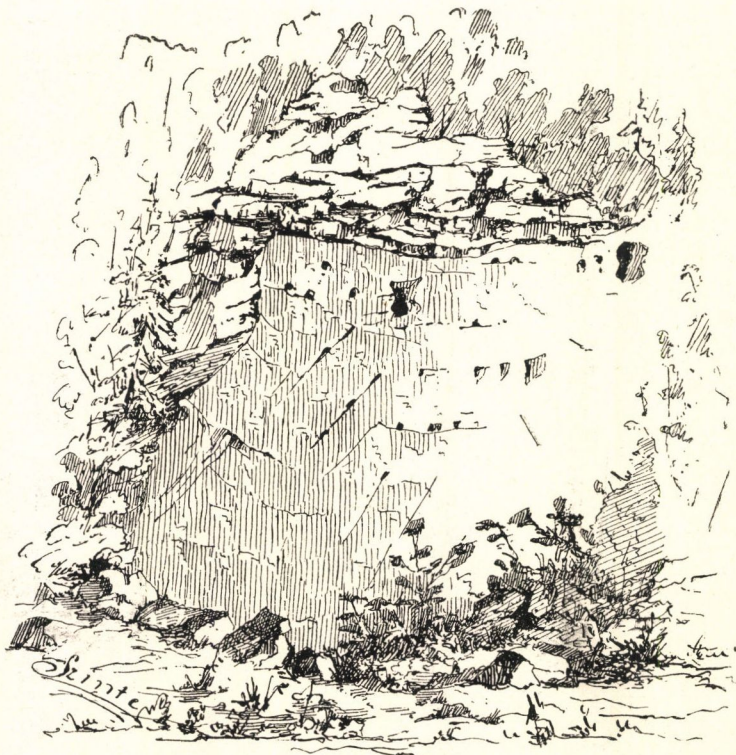
Téglás Gábor.

Utáztat.

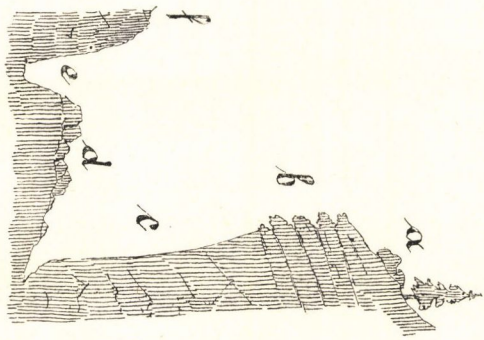

1. Homlokrajz a jobbparti bányáról.

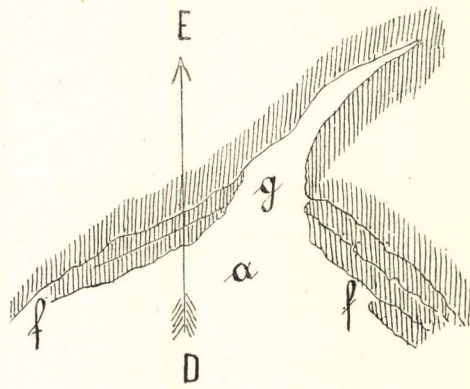

Fal» (La parete) nevű balparti bánya homlokrajza.

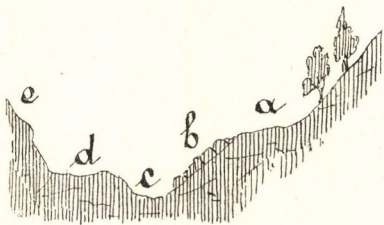
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

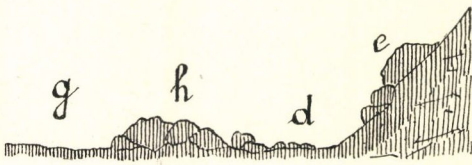
1. szelvény.

3. szelvény.

2. szelvény.

4. szelvény.

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA